

Sociologické poznání: povaha sociální reality a lidského subjektu

V rámci diskuse o možnostech sociologického poznání v procesu přestavby již byly vysloveny cenné a podnětné myšlenky v šestém čísle ročníku 24 a v prvním čísle ročníku 25. Všichni autoři, kteří doposud do diskuse přispěli, se shodují v tom, že v konfrontaci s požadavky a potřebami přestavby výrazně vystoupily do popředí i nedostatky a meze dosavadního sociologického poznání. Shodují se v tom, že je nutné celkovou činnost oboru důsledně zaměřit na vytváření hlubokých teoretických poznatků, jak to zdůraznil ve svém vystoupení na Vysoké škole politické ÚV KSČ soudruh M. Jakeš.

Při hodnocení schopností a poznávacího potenciálu naší sociologie musíme samozřejmě vycházet, jak na to nejvýrazněji poukázal doc. J. Sedláček, ze společenských podmínek, v nichž naše sociologie doposud působila, z dosaženého stavu a úrovně sociologické teorie a metodologie a nakonec z vnitřní situace samotné sociologie. Sám bych k tomu dodal ještě jednu závažnou okolnost. Každé vědecké poznání je sociálně historicky podmíněno, je však vždy realizováno jednotlivými tvůrčími představiteli oboru, kteří vystupují jako aktivní činitelé jeho rozvoje a mají přirozenou autoritu na základě svých výsledků a přínosů pro vědeckou disciplínu. To samozřejmě souvisí s individuálními vlastnostmi vědce jako aktivního a tvořivého subjektu i s chápáním povahy sociální reality. V této souvislosti bych chtěl zdůraznit to, co není vždy úplně jasné a jednoznačné. Sociální realita je svou povahou skutečností svého druhu a pochopení této specifické reality je důležité pro volbu metodologických a teoretických nástrojů.

Když se poohlédneme zpět na posledních dvacet let vývoje naší filozofie a sociologie zjistíme, že z metodologického hlediska jsme obvykle nebo převážně chápali sociální realitu jako skutečnost, kterou lze s malými omluvami a výhradami zkoumat jako skutečnost přírodní, ačkoli jsme měli i pojednání o zjednodušujících přístupech naturalistického, redukcionistického přístupu. Dokonce se vyskytly názory, že "jedině vědecké, exaktní a objektivní jsou metody přírodních věd a že věda o společnosti nám poskytne teprve skutečné vědecké poznání, když bude postupovat osvědčenými a jedinečně vědeckými, všeobecně uznávanými metodami a nástroji přírodních věd. Dovolím si tvrdit, že při vši úctě k úspěšným a v praxi nesporným aplikacím poznatků přírodních a technických věd o této jednoznačné samozřejmosti pochybuji. Odporuje to názorům zakladatelů marxismu, kteří zdůrazňovali (ostatně v návaznosti na Hegela), že metoda poznání není produkt ryzích logických a myšlenkových operací, že není prázdnou obecnou formou použitelnou na jakýkoli obsah, že musí být obsažná a adekvátní zvláštnostem a složitosti zkoumaného konkrétního obsahu. Ani dosavadní zkušenosti z aplikace metod a postupů přírodních věd na společenskou skutečnost neopravňují k formulaci kategorických postulátů, že jedinečně metody přírodních věd a jedinečně matematizace zajišťují poznatky, které jsou vrcholem vědeckosti a exaktnosti. Aby mi bylo rozuměno – je možné poznávat sociální realitu metodami přírodních věd, aplikací matematiky, matematických modelů, formalizačními postupy. To všechno je však jen poznání dílčí, neúplné, v určitém smyslu zjednodušující, s prvky redukcionismu. Není to a nemůže být poznání úplné, vyčerpávající a nejdokonalejší, jakýsi závazný vrcholný vzor. Přírodní vědy nemají metodologické prostředky jak zachytit, poznat a pochopit odlišnost, specifikum společenské reality, která má shodné či podobné vlastnosti jako příroda, má však také vlastnosti, rysy a kvality, které příroda nemá a nemůže mít. Společenská skutečnost je objektivní, je to zákonitý proces, ovšem zákonů lidské činnosti a ne přírodních živelných jevů,

v nichž schází subjekt, jeho dialektika a jeho zvláštnosti. Všichni citujeme proslulou Marxovu první tezi o Feuerbachovi, o hlavním nedostatku veškerého dosavadního materialismu, který předmět, skutečnost, smyslovost pojímá jen ve formě objektu, čili nazírání, nikoli však jako lidskou smyslovou činnost, *praxí* nikoli *subjektivně*. Všimněme si – chápat praxi subjektivně. Zkoumat sociální realitu metodami přírodních věd však právě znamená chápat ji a analyzovat jen jako předmětnost, jako dannost, jako danou, a ne lidskou, vědomou aktivitou vytvářenou realitu.

Přírodní a společenská realita se liší tím, že přírodní je dána, je nezávislá nejen na lidském vědomí, ale před člověkem i na jeho činnosti, kdežto společnost je lidmi vytvářena, produkována, je výsledkem lidské praktické a především pracovní činnosti, je objektivním produktem lidského praktického, ale také teoretického vědomého subjektu. Sociální realita má nejen vlastnosti zpředmětnění, objektivizace, ale i vlastnosti lidské subjektivity. Tato subjektivita je produktem dějinné činnosti a je zase producentem objektivní lidské sociální reality. Proto také nelze souhlasit s názorem, který je běžně rozšířen, že osobní, individuální subjektivní (to jest vztahující se k subjektu) je ze zásady nepřesné, že je jen zdrojem zkreslení, že individuální osobní poznání konkrétního subjektu je méněcenné. Nedůvěra vůči individuálnímu, osobnímu, subjektivnímu je neprávem ztotožňována s nedůvěrou vůči subjektivismu, se zkreslenou deformací vědeckého poznání. Ale subjektivismu může podléhat nejen jednotlivec, skupina, třída, ale i samotný vědec, který přísahá na exaktní a objektivní metody.

Sociální realita je nejen objektivní, zákonitá realita nadindividuální, je to také realita subjektivní, sociální realita je mimo jiné také intersubjektivní, je to vztah vědomých a na základě vědomí jednajících subjektů. Samozřejmě je ale také souhrn společenských vztahů individuí, které jsou i objektivní a základní z nich dokonce materiální (vztah lidí k přírodě v procesu jejího přetváření, materiální společenské vztahy lidí v procesu výroby, tj. výrobní vztahy a nakonec i vztahy přírodně sociální v procesu rozmnožování). Praxe není jen předmětná smyslová materiální činnost přetváření přírody, ale činností subjektů při přetváření a měnění přírody za účasti cílevědomého projektu, lidské účelovosti a záměrnosti. Sama subjektivní účelovost a projektivnost však není produktem čistého ducha nebo imanentní věčná danost subjektu, je to produkt dějinné a společenské aktivity člověka, jeho interakce s přírodou a druhými lidmi.

To, co bylo řečeno o subjektivitě sociální reality, platí v té míře i o osobnosti, o člověku jako jednotlivé sociální bytosti. Člověk jako subjekt, jako osobnost je přece podmíněn svým tělem a svými biopsychickými danostmi na úrovni vloh, schopností, talentu a nadání. Rodí se po svém fyzickém zrození jako socializovaná bytost v rámci společnosti, která je jeho společensko-historickou podstatou, osvojuje si své sociálně rodové vlastnosti ve styku s členy společnosti, ale také na základě své individuální aktivity, svého vlastního podílu na svém sebevytváření. I jednotlivec je subjekt se svými vlastnostmi účelného vědomí, s takovými charakteristikami, jako je účel, záměr, plán, projekt, se svými hodnotovými orientacemi, se svými motivy a zájmy. Má také potencionální vlastnosti tvořivosti, autonomie, svobody, spontaneity, imaginace a fantazie. Tyto jeho vlastnosti jsou neméně důležité než jeho vlastnosti fyzické a psychické dané dědičností i než jeho vlastnosti získané stykem se společností, kdy se stává sociální bytostí, sociálním typem, nositelem sociálních rolí a funkcí. Tyto vlastnosti vnitřního světa člověka, jeho vnitřního duchovního bohatství, je zapotřebí nejen zdůrazňovat v jejich ohromném tvůrčím významu a přínosu pro proces přestavby, ale i z hlediska hledání metod a přístupů k poznání člověka nejen jako objektu, ale i jako subjektu společenských vztahů.

Každý, kdo sleduje základní tendence v oblasti sociologické metodologie u nás i v socialistických zemích, ale také i v sociologii kapitalistických zemí, ví, že dochází k určité renesanci

metod dříve u nás neuznávaných nebo označovaných za subjektivistické. Od důrazu na metody kvantitativní se přechází také ke zdůraznění metod kvalitativních, od metod zajišťujících zkoumání sociální reality jako objektivní a zkoumání lidského subjektu jako objektu sociálních vztahů se přechází k zájmu o metody rozumní a pochopení, hermeneutiky, psychoanalýzy a interpretačních postupů, které nejsou jen vrtochem, ale skrývají v sobě cenné jádro.

Nejde snad o to, že od jedné krajnosti metod kvantitativních a takzvaně jediné objektivních přejdeme k metodám jen kvalitativním a duchovědním. Jde o to, aby byly uznány a používány všechny teoretické a metodologické nástroje, které prohlubují naše poznání objektivní sociální reality, objektivní a sociální determinované kvality člověka, ale také ty, které umožňují lépe hlouběji a všestranněji přistoupit k pochopení subjektivity sociální i individuální. Marx mluvil o tom, že člověk si osvojuje svět mnoha způsoby a přístupy. Dnes již dokonce sociologové hodlají pořádat semináře o umění jako o jednom ze způsobů pochopení a uchopení člověka a jeho individuální i skupinové subjektivity. A biografická a autobiografická metoda, přístupy sebeanalýzy a autokomunikace jsou dnes se zájmem zkoumány v Sovětském svazu ve spojení se zájmem o studium autorů metod duchovnědních a rozumějících včetně vydávání jejich děl v ruském překladu.

Sociální skutečnost není nikdy přesná a pevně vymezená danost, je to sféra možného překračování danosti, je to oblast kroků do neznáma a do nejistot, protože cesta k novému ve společnosti je opuštěním jistoty starého, zaběhaného, ale také konzervativního, reprodukovatelného téhož. Sociální skutečnost není jen souhrn toho, co v ní za skutečné uznáváme, je v ní mnoho živelného, a to jak živelných jevů žádoucích, tak i živelných jevů nežádoucích a negativních. Lze dokonce říci, že sociální realita je emergentní, protože produkuje a obsahuje možnosti tvorby, volby variant z možností, překročení daného, vstup do nové neznámé oblasti tvořivosti a invence, imaginace a fantazie. Vždyť Lenin, tento realistický politik, ale také velký revolucionář a člověk, učil marxisty revolucionáře nutnosti snít!

*Doc. dr. Eduard Urbánek, CSc.
Filozofická fakulta UK,
Praha*

K některým otázkám vědeckého postžení mládeže v období společenské přestavby

Vstupujeme do etapy vývoje socialismu, jejímž cílem je uvolnit všechny potenciální možnosti pro dosažení vyšší efektivity jejího sociálního a ekonomického rozvoje. Nová kvalita společenského vývoje je spojena s řešením sociálních podmínek a předpokladů otevírajících reálný prostor pro rozvoj a kultivaci člověka a jeho tvůrčích schopností. Takovýto úkol prioritně obsahuje i překonávání rozpornosti současného procesu reprodukce sociálně ekonomických podmínek lidského života s potřebami a požadavky budoucnosti, což se v plné míře musí promítnout i do vědeckého postžení otázek mládeže.

V souvislosti s počínající přestavbou bývá často konstatováno, že daný proces vytváří kvalitativně novou situaci pro sociální rozvoj mládeže. Tato změna je mimo jiné spojována s potlačováním projevů formalismu, překonáváním nekritického a schematického pohledu na dosavadní sociálně ekonomický rozvoj naší společnosti. Zmíněné skutečnosti spolu s právní základnou procesů společenské přestavby jsou potom ve svém souhrnu mnohdy považovány za rozhodující podmínku aktivizace mladé generace a zvýšení jejího podílu na aktuálních a perspektivních společenských přeměnách.